

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ СПОЛУЧНИКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з функціонуванням і розвитком підрядних причинових сполучників у середньовірхньонімецькій мові. У статті простежено зміни в сполучниковій системі німецької мови в різні періоди її розвитку. Установлено, що синтаксис середньовірхньонімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Ключові слова: поліфункціональність, семантика, сполучник, порядок слів, модель речення.

Оксанич М. П. Функционирование подчиненных союзов причины в средневерхненемецком языке. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с функционированием и развитием подчиненных союзов причины в средневерхненемецком языке. В статье прослежены изменения в союзной системе немецкого языка в разные периоды его развития. Установлено, что синтаксис средневерхненемецкого языка длительное время характеризовался структурной вариативностью.

Ключевые слова: полифункциональность, семантика, союз, порядок слов, модель предложения.

Oksanich M. P. Functioning of subordinate causative conjunctions in Middle High German. – Article.

The paper focuses on the issues connected with functioning, and development of subordinate causative conjunctions in Middle High German. The changes in the system of conjunctions in German through all its historical periods are viewed. The fact that Middle High German syntax has been characterized by structural variability is grounded in the article.

Key words: polyfunctionality, semantics, conjunction, word order, sentence pattern.

Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох різних тенденцій: з одного боку, збереження та стабілізації існуючої системи мови, а з іншого – її адаптації, перебудови, удосконалення. Своєрідний взаємозв'язок і переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їх прояву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові і їхні темпи, але й характер цих змін [6, с. 1]. Вивчення причин, напрямів і форм мовних змін, безперечно, належить до найскладніших і найактуальніших проблем сучасної лінгвістики.

Складнопідрядне речення як граматична та змістова цілісна величина є синтаксичною текстовою єдністю, яка відрізняється від інших синтаксичних утворень специфічною семантико-синтаксичною структурою та семантичною автономією, граматичною незалежністю й фонетичною завершеністю [12, с. 105]. Дослідження таких складних одиниць є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. Підрядний зв'язок як явище граматичного плану аналізується лінгвістами на матеріалі різних мов [3; 5; 20; 22; 24], зокрема, і на матеріалі німецької мови [11; 14; 15; 17; 19; 23; 25; 27].

Незважаючи на певні успіхи у вивченні природи складного речення та його конститuentів, нерозв'язаною й досі залишається низка проблем історичного синтаксису, зокрема, функціонування підрядних причинових сполучників у середньовірхньонімецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні речення причини та причинові сполучники були досліджені лише на матеріалі давньовірхньонімецької мови [14], ми вважаємо **актуальним** вивчення функціональних ознак підрядних причинових сполучників у середньовірхньонімецькій мові. Отже, **метою** статті є визначення функцій причинових сполучників у середньовірхньонімецькій мові.

Складні речення, які виражають причинові відношення в німецькій мові, викликають значний дослідницький інтерес, оскільки вони мають найбільш широкий діапазон зв'язку між компонентами. Причинові відношення можуть граматично виражатися як складносурядні речення, побудовані на більш вільному поєднанні компонентів, і бути як відносно самостійними висловлюваннями, так і складнопідрядними реченнями, побудованими на більш глибокому смислового та структурного поєднанні частин єдиного складного висловлювання [14, с. 3].

Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення й диференціація в мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, ріст і формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення в мові адекватних форм для вираження складних процесів мислення [21, с. 64]. Розвиток і вдосконалення граматичної будови мови виявляється в збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [9, с. 183]. Так, одним зі шляхів збагачення мовних засобів є кількісне збільшення запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [21, с. 64–65], які слугували основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [20, с. 159]. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип і зміст, скільки відношення до іншого речення й абстрактних сполучників, значення яких не розчленоване та багатогранне, у середньовірхньонімецькій період починають з'являтися сполучники з вузьким, точним і чітко диференційованим значенням [21, с. 64–65, 87].

У середньовірхньонімецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників.

Основним сполучником, що оформляв будь-який підрядний зв'язок, був поліфункціональний сполучник *daz*, універсальний показник підрядності [1, с. 67, 106; 4, с. 90; 14, с. 157; 15, с. 157; 19, с. 108; 21, с. 47–53, 61; 29, с. 64], як у прикладі 1:

1. «*Waz hilfet mich min dienest **daz** ir mich habt erslagen*» (*Nibelungenlied*, 0998,2-0998,3). «*Не допоможе моє служіння, тому що ви мене вбили*».

У прикладі 1 сполучник *daz* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться в постпозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *daz* і розташовується в контактній позиції щодо нього, а присудок *erslagen* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка та контактним розташуванням сполучника з підметом тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення. Нами виявлено 7,27% уживання *daz* у підрядних причинових реченнях твору «Пісня про Нібелунгів» із загальної кількості 55 одиниць.

Але в підрядних причинових реченнях сполучник *daz* є модифікованим іншими прислівниками та прийменниковими сполученнями, наприклад, *darumbe* (*umbe daz*), *durch daz*, *dannan*, *des*. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклади.

2. «*Des heten enderlichen die snelen riter klage daz si niht wider solden riten in Irlant*». «*Тому що сміливі лицарі засмутилися, що вони не повинні були їхати в Ірландію*» [21, с. 61].

Приклад 2 демонструє, що підмет *snelen riter* підрядного причинового речення, введеного сполучником *des*, займає дистантну позицію щодо сполучника *des*, а присудок *klage* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. У прикладі 2 порядок слів не є нормою для сучасної німецької мови, адже він вільний.

3. «*Durch daz er videln kunde was er der spileman genant*» (*Nibelungenlied*, 1510,4). «*Оскільки він міг грати на скрипці, його називали музикою*»¹.

У прикладі 3 сполучник *durch daz* уводить підрядне речення причини, яке розташовується в препозиції щодо головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *durch daz*, а присудок *videln kunde* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

4. «*Den het er heizen bowen lanch hoch vñ wit durch daz so vil der rechen in syhte zaller cit*»

(*Nibelungenlied*, 1860,1-1860,2). «*Він мусив довгий час багато будувати, тому що його весь час відвідували витязі*».

Приклад 4 демонструє підрядне речення причини, яке введене сполучником *durch daz* із підметом *der rechen* у постпозиції до сполучника *durch daz*, а присудок *syhte* знаходиться в медіальній позиції підрядного речення. Медіальна позиція присудка у творах середньовісньонімецької мови свідчить про те, що порядок слів у складно-підрядному середньовісньонімецькому реченні все ще залишається вільним. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду «Пісня про Нібелунгів» виявило поодинокі випадки (3,63%) уживання сполучника *durch daz* у підрядних реченнях причини із загальної кількості проаналізованих одиниць (55).

Деякі сполучники розширюють у середньовісньонімецький період сферу свого використання і, наприклад, отримують разом із часовим також і причинове значення [4, с. 90]. Зокрема, причинове значення сполучника *weil* розвивається в кінці середньовісньонімецької епохи, але все ж таки зберігає своє первинне часове значення. Лише в новонімецьку епоху сполучник *weil* стає основним причиновим сполучником, витісняючи залишки сполучників *wande*, *sit*, *nu*, які були основними причиновими сполучниками середньовісньонімецької мови [21, с. 65–66, 80]. *Sit* у поєднанні зі сполучником *daz* є семантично еквівалентним новонімецьким сполучникам *da*, *weil*, *nū* – *da nun* [15, с. 158]. Згодом причиновий характер сполучника *nū* зникає, і залишається лише часовий прислівник *nun* [21, с. 80]. Проаналізуємо приклади:

5. «*Ia ne getarre ich dinen magen geraten cheinen haz wande si min brvoder bi im gerne siht*» (*Nibelungenlied*, 1953,2-1953,3). «*Я не можу ненавидіти ваших друзів, тому що вони залюбки хочуть бачити мого брата Етцеля*».

У прикладі 5 сполучник *wande* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться в постпозиції щодо головного речення. Підмет *si* розташовується контактено зі сполучником *wande*. Присудок *siht* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення.

6. «*Den bat er mit im gen wande er vil wol erchande den sinen grimmen mvot*» (*Nibelungenlied*, 1800,2-1800,3). «*Він попросив його ніти з ним, тому що він упізнав його сильний гнів*».

У прикладі 6 підрядне речення зі сполучником *wande* знаходиться в постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *wande*, а присудок *erchande* знаходиться в медіальній позиції підрядного речення, що не є нормою для сучас-

¹ Переклад прикладів із середньовісньонімецької мови здійснений автором.

ної німецької мови. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду «Пісня про Нібелунгів» виявило 30,9% уживання підрядних речень причини зі сполучником *wande* із загальної кількості проаналізованих одиниць (55). Це означає, що в середньовісньонімецьку епоху сполучник *wande* конкурував з іншими сполучниками, які вводили підрядні причинові речення, як у наступних прикладах:

7. «*Mit etelichen eren sit ich ivch sol bestan*» (*Nibelungenlied*, 2241,3). «Так я врятував свою честь, тому що я мусив вас перемогти».

Приклад 7 засвідчує використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини, яке знаходиться в постпозиції щодо головного. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *sol bestan*, який займає фінальну позицію, розташовані дистантно. Такі випадки вживання підрядних речень причини зі сполучником *sit* є поодинокими. Нами виявлено 1,81% уживання сполучника *sit* у підрядних причинових реченнях твору «Пісня про Нібелунгів» із загальної кількості проаналізованих одиниць. Це свідчить про те, що в середньовісньонімецький період багатозначний сполучник *sit* усе ще конкурував з іншими причиновими сполучниками, але поступово втрачав своє причинове значення.

8. «*So heizet mir gewinnen tusint iwerr man sit daz ich der minen bi mir niht enhan*» (*Nibelungenlied*, 0162,1-0162,2). «Допоможіть мені, люди, перемогти тисячі чоловіків, тому що на своїх я не можу розраховувати».

Приклад 8 демонструє використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини в поєднанні зі сполучником *daz*. Підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *sit daz* і розташовується контактено, а присудок *enhan* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, що є нормою для сучасної німецької мови. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду «Пісня про Нібелунгів» виявило 7,27% уживання підрядних речень причини зі сполучником *sit daz* із загальної кількості проаналізованих одиниць (55).

Слід виокремити сурядні сполучники з каузальним значенням *wande* й *wan*, значення яких відповідає новонімецькому *denn* [4, с. 90; 15, с. 157; 29, с. 64]. Порівняємо приклади:

9. «*Des mvzen wir ez lazen wan er vns strit mit iv verbot*» (*Nibelungenlied*, 2325,4). «Усе ж таки ми повинні це припинити, тому що він заборонив нам сваритися».

У прикладі 9 складне речення з каузальним значенням з'єднується сурядним сполучником *wan*. Присудок *er* знаходиться в постпозиції до сполучника *wan* і розташовується дистантно щодо присудка *verbot*, який займає фінальну позицію в реченні. Незважаючи на те, що сполучник *wan* був у середньовісньонімецькій сполучником суряд-

ності, порядок слів у реченнях із *wan* тяжів до порядку слів підрядних речень із фінальною позицією присудка, що демонструє наведений приклад. Але такі випадки вживання *wan* є поодинокими в середньовісньонімецькій мові. Проте порядок слів у підрядному причиновому реченні зі сполучником *wan* демонструє також іншу модель розташування присудка, як у прикладі 10:

10. «*Sone wil ichz niht versprechen ichn welle ivch lazen leben wan ir sit min brvoder vñ einer mvoter chint*» (2160,2-2160,3). «Я не хочу відбирати ваше життя, тому що я ваш брат, дитина спільної матері».

У прикладі 10 підрядне речення з'єднується сурядним сполучником *wan*. Присудок *ir* знаходиться в постпозиції до сполучника *wan* і розташовується контактено з присудком *sit*, який займає медіальну позицію в реченні.

Кількісні підрахунки дозволили нам виявити 7,27% уживання *wan* у підрядних причинових реченнях твору «Пісня про Нібелунгів» із загальної кількості проаналізованих одиниць (55).

Сполучник *denn* у його причиновому значенні походить із часового прислівника *danne*. У ранню нововісньонімецьку епоху *denn* має чітко виражене підрядне значення, яке відповідає *weil* (тому що). *Denn* використовується для вільного приєднання самостійних речень, для пояснення або обґрунтування попередньої думки, тобто в функції, близькій до паратакису. Пізніше в такому використанні *denn* і відрізнялося від *weil* [21, с. 67]. Таким чином, *weil* і *denn* виконували функцію сполучника *wande*, який одночасно як підпорядковував залежне підрядне речення, так і приєднував самостійні речення з причиновим значенням. Також для вираження причинового значення слугував сполучник *want* [29, с. 64], але нами не виявлено вживання цього сполучника у творі «Пісня про Нібелунгів».

Do («*da*») як сполучник причини виражає, на відміну від *weil*, логічне обґрунтування явища й досягає повного розвитку у XVIII столітті, витісняючи часовий сполучник *als*. Отже, у новонімецьку епоху сполучник *da* в основному є причиновим сполучником. Також зникає згодом каузальне значення сполучника *nñ*, випадки вживання якого в середньовісньонімецькій мові були поодинокими [21, с. 69, 80]. Сполучники *do* та *nñ* належали в середньовісньонімецькій мові до сурядних сполучників [4, с. 90; 15, с. 158]. Однак нами виявлено такі випадки, де сполучник *do* вводить підрядне речення причини, яке знаходиться в постпозиції до головного речення, як у прикладі 11:

11. «*Si mvsin sich ze Vergen der reise hine bewegn do si wider wolden riten an den Rin*» (*Nibelungenlied*, 1317,2-1317,3). «Вони почали прохати в королеви відпустку, тому що хотіли поїхати до Рейну».

У прикладі 11 спостерігаємо, що підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do*, а присудок *wolden riten* знаходиться в медіальній позиції підрядного речення.

Нами виявлені випадки розміщення присудка у фінальній позиції підрядного речення, маркованого сполучником *do*, що унаочнює приклад 12:

12. «*Do si bereitet waren do was in vf den Rin bereitet vlezekliche ein starchez schiffelin*» (*Nibelungenlied*, 0375,1-0375,2). «Оскільки вони були готові, на Рейні чекав великий корабель».

У прикладі 12 сполучник *do* вводить підрядне речення причини, яке знаходиться в препозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do*, а присудок *waren* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення.

У проаналізованому нами творі виявлено 14,55% уживання підрядних речень причини зі сполучником *do* із загальної кількості проаналізованих одиниць (55). Отримані результати дають підстави погодитися з традиційною думкою, що в середньовісній німецькій мові спостерігалася тенденція до розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. Проте порядок слів у підрядних реченнях причини все ще був вільним, хоча більше тяжів до норм сучасної німецької мови; це, власне, підтверджують результати аналі-

зу середньовісній німецькій пам'ятки «Пісня про Нібелунгів». Але можна припустити, що синтаксис середньовісній німецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення, у середньовісній німецькій мові відбувався подальший розвиток системи підрядних сполучників, які розширюють сферу свого використання й отримують разом із часовим також причинове значення.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних причинних речень був сполучник *wande*, який вводив більшість підрядних речень причини, одночасно підпорядковував залежне підрядне речення й приєднував самостійні речення з причинним значенням. Сполучник *daz* зберігає в підрядних реченнях причини свою поліфункціональність, але частіше використовується в поєднанні з прислівниками та прийменниковими сполучками.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування причинних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Література

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке) / В.Г. Адмони // Известия АН СССР, отд. яз. и лит. – М. : 1949. – Т. 8, Вып. 4. – 373 с.
3. Бокова П.М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні / П.М. Бокова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 9–14.
4. Бублик В.Н. Історія німецької мови : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / В.Н. Бублик. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.) : [монографія] / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
6. Гусар Н.І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції в середньоанглійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04/ Київський національний лінгвістичний університет / Н.І. Гусар – Київ, 2002. – 19 с.
7. Гухман М.М. История немецкого литературного языка / М.М. Гухман, Н.Н. Семенюк. – М. : Наука, 1983. – 200 с.
8. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка) : [учебное пособие] / И.Б. Долинина. – М. : Высшая школа, 1977. – 175 с.
9. Жирмунский В.М. История немецкого языка, 5-е изд. / В.М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
10. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения : [учебник] / В.Д. Ившин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 320 с.
11. Кацкова Т.А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т.А. Кацкова ; Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
12. Корбозерова Н.М. Структурна інтеграція речення / Н.М. Корбозерова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. – К. : КДЛУ, 2001. – Вип. 5. – С. 105–107.
13. Корбозерова Н.М. Динамізм структури речення / Н.М. Корбозерова, А.М. Вязанкіна // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. – К. : КДЛУ, 2001. – Вип. 6. – С. 115–117.
14. Куркина А.А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А.А. Куркина ; Ленинградский государственный педагогический институт имени А.И. Герцена. – Л., 1966. – 19 с.
15. Левицький В.В. Історія німецької мови : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 216 с.
16. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения / И.И. Мещанинов. – Москва, Ленинград : Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.

17. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О.И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1974. – 175 с.
18. Одри Ж. Индоевропейский язык : пер. с франц. Л.В. Иванова / Ж. Одри // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М. : Прогресс, 1988. – С. 24–121.
19. Оксанич М.П. Функціонування сполучника DAZ у середньовісньонімецькій мові / М.П. Оксанич // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Випуск 81 (2). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 107–111.
20. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні / Г.М. Семененко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 159–163.
21. Строева-Сокольская Т.В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке / Т.В. Строева-Сокольская. – Л. : Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
22. Фефелова В.В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / В.В. Фефелова ; Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2006. – 20 с.
23. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / С.А. Шубик ; Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
24. Ярцева В.Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В.Н. Ярцева. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. – 116 с.
25. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte / O.I. Moskalskaja. – M.: Hochschule, 1977 – 237 S.
26. Paul H. Deutsche Grammatik / H. Paul. Halle : Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
27. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge / H. Reis // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901 / H. Reis. – Bd. 33. – S. 220–229.
28. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf / J. Ries. – Halle : Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
29. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache / J. Schildt. – B. : Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.